

УДК 902:316.334.55/.56(477.61),,16/17”

DOI 10.12958/2227-2844-2021-4(342)-142-158

Набока Олександр Вікторович,

доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України

ДЗ „Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка”, м. Старобільськ, Україна.

snaboka9@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1678-9475>

Алексєєва Марія Олександрівна,

аспірантка ДЗ „Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка”,

м. Старобільськ, Україна.

alekseevamariy@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6708-514X>

Лебедєв Денис Валерійович,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

спеціальності „Середня освіта (Історія)”

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,

м. Старобільськ, Україна.

vendetaoblivion5@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9232-2714>

Овчаренко Андрій Володимирович,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

спеціальності „Середня освіта (Історія)”

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,

м. Старобільськ, Україна.

andryshka978@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7115-8292>

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОБУТОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЛУГАНЩИНИ У XVII–XVIII СТ.

Проводячи археологічні, або краєзнавчі дослідження на Луганщині студенти та викладачі Луганського національного університету імені Тараса Шевченка час від часу, знаходять важливі історичні артефакти та об’єкти, як свідчать про організацію життя краю у козацькі часи, господарське життя та побут перших поселенців.

Хронологічно ці матеріали відносяться переважно до XVII та XVIII ст. тобто до періоду активної колонізації краю українськими переселенцями.

Відзначимо, що ця тема досить слабо відображена у наукових працях українських науковців. Серед небагатьох розвідок у цьому напрямку, найбільш цінними для нас виявилися праці Н. Н. Каплун (2011), О. В. Стадник та А. І. Стадник (2009), С. А. Теліженко (2009; 2020). Також у підготовці цього матеріалу ми спиралися на експертні оцінки наукових співробітників Інституту археології НАН України С. Теліженка, Л. Чміль, Л. Мироненко.

Слід відзначити, що практично не опрацьованим є величезний масив звітів про археологічні дослідження, пов'язаних із цим історичним періодом, які у різні роки проводилися науковими співробітниками Інституту археології НАН України та Луганським обласним краєзнавчим музеєм. Зараз ці унікальні документи зберігаються у архіві Інституту археології НАН України і ми вважаємо вельми важливим завданням введення їх до наукового обігу.

Отже, метою цієї статті є висвітлення побуту та господарського життя українського населення у період активного освоєння луганського краю, тобто у XVII–XVIII ст. Основним джерелом для аналізу цього аспекту є матеріали археологічних експедицій, які у різні роки проводилися на території Луганського краю.

Серед знайдених предметів матеріальної культури досліджуваної епохи домінують залишки керамічного посуду, знайдені у тих чи інших місцях Луганської області, як правило, поблизу від поселень, становлення яких відбувалося на початку модерних часів. Особливою ознакою цього посуду є те, що його виробництво та оздоблення здійснювалося за технологіями, поширеними на території „глибинної” України.

Зокрема, студентом ЛНУ ім. Тараса Шевченка А. Овчаренком на власному городі у с. Лимарівка Біловодського району у 2019 р. було зібрано фрагменти кераміки та кахлів, які були передані на визначення до Інституту археології.

Письмових сторичних свідчень про населений пункт, де було знайдено археологічні матеріали, не багато. Відомо лише, що на мапі Ф. Ф. Шуберта від 1863 р. нинішнє село Лимарівка позначене як Слобода Лимарівка. Письмові джерела XIX ст. переважно розглядають історичний розвиток села у контексті побудови тут у 1818 р. кінного заводу, який мав забезпечувати зростаючі потреби російської армії у кавалерії (Степанов, 2017). Можна також знайти свідчення про те, що у 1825 р. тут існувала церква, із 648-ми прихожанами у 1850 р. (Святитель Филарет, 2011, с. 275).

Місце збору артефактів розташоване на першій надзаплавній терасі правого берега р. Деркул, на розораній ділянці домогосподарства

Овчаренків (вул. Набережна, 4). Русло р. Деркул знаходиться приблизно у 670 м на схід від місцезнаходження.

На розораній ділянці зустрічаються фрагменти гончарного посуду та кахель, а також кістки тварин. Площа поширення знахідок становить 55х70 м. З огляду на це, слід припускати, що на даному місці або поблизу нього існувала садиба (Теліженко&Іваницький, 2020, с. 28).

Зібрані матеріали можливо поділити на дві категорії: коробчасті пічні кахлі та посуд. Перша категорія знахідок представлена уламком лицьової частини бежевоглиняної коробчастої кахлі без декору та двома фрагментами лицьових коробчастих світлоглиняних кахель з рельєфним рослинним декором.

З другою категорією знахідок пов'язуються фрагменти білоглиняного гончарного посуду з опискою у вигляді горизонтальних хвиль та горизонтальних ліній (4 одиниці).

Визначено діаметри вінців – 17, 16 та 13 см. Товщина стінок варіює від 0,3 до 0,4 см. Описка виконана червоною та бурю фарбами, які виготовлялися з болотяної руди.

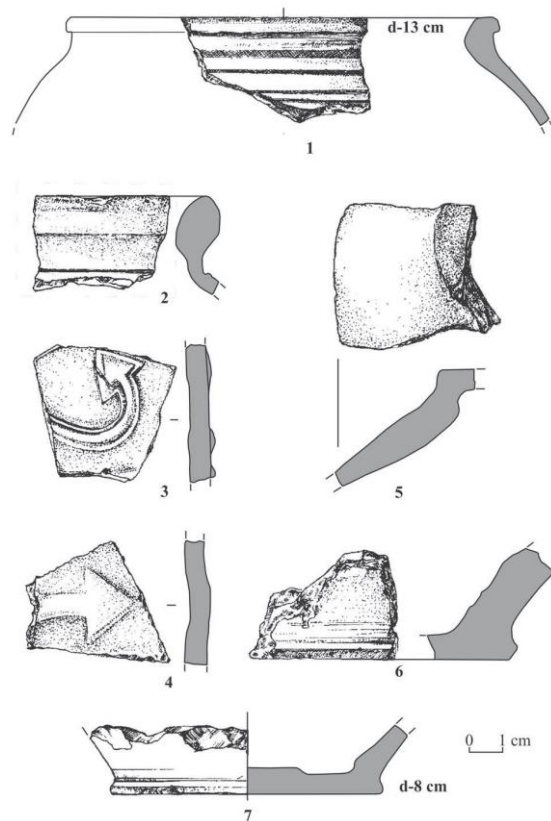

Рис. 1. Зразки кераміки, знайдені А. Овчаренком у с. Лимарівка Біловодського району (Теліженко&Іваницький, 2020, с. 242).

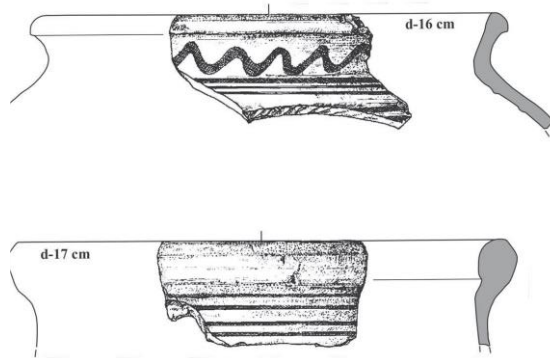

Рис. 2. Зразки кераміки, знайдені А. Овчаренком у с. Лимарівка Біловодського району (Теліженко&Іваницький, 2020, с. 241).

Стінок гончарного білоглиняного посуду налічується 9 одиниць. Майже всі орнаментовано опискою червоного та, у одному випадку, чорного кольорів у вигляді горизонтальних ліній та горизонтальних хвиль. Колекцію знахідок доповнюють фрагменти білоглиняної та теракотовоглиняної плоскодонних посудин. В одному екземплярі представлений фрагмент сіроглиняної покритишки.

Вивчення знахідок дозволяє дійти до висновку, що Лимарівка існувала значно раніше до заснування тут кінного заводу. На думку наукового співробітниці Інституту археології НАН України Л. Чміль, представлений посуд розпадається на 2 хронологічних групи – кінець XVII – початок XVIII ст. та середина XVIII–XIX ст. У обох випадках він виготовлений, згідно із технологічними канонами, поширеними на території тодішньої України (Теліженко&Іваницький, 2020, с. 28).

Вивчення кераміки з різних регіонів Луганщині було продовжено у 2020 р., коли студент ЛНУ імені Тараса Шевченка Денис Лебедев зібрав фрагменти керамічного посуду у селі Зориківка Міловського району, яке розташоване на відстані 15 кілометрів від російського кордону.

З письмових джерел відомо, що цей населений пункт під назвою „Слобода Зориківка” існував вже на початку XIX ст. У 1812 р. тут була побудована Благовіщенська церква із кількістю прихожан у 1850 р. у 713 осіб (Святитель Филарет, 2011, с. 344).

У другій половині XIX ст. поселення стало центром Зориківської волості – історичної області Старобільського повіту Харківської губернії із центром у слободі Зориківка. Станом на 1885 р. волость складалася з 4 поселень, 4 сільських громад. Населення волості налічувало тоді 7143 особи (3577 чоловічої статі та 3566 – жіночої), 1067 дворів господарств.

Відповідно до експертизи, проведеною співробітниками Інституту археології НАН України Л. Чміль та Л. Мироненко, ці вироби

знову ж таки були виготовлені відповідно до технологій поширених у модерні часи в Україні. Хронологічно цю кераміку можна розділити на два періоди.

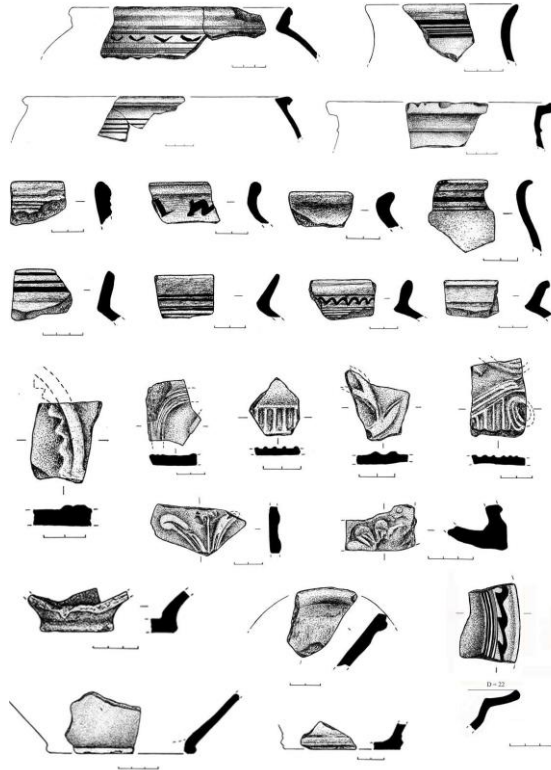

Рис. 3. Зразки кераміки, знайдені Д. Лебедєвим у с. Зориківка Міловського району (ілюстрація М. Алексєєвої).

Найбільшу частину становить посуд, виготовлений у другій половині XVIII ст. Ще три вінця належать до XIX ст. Детальніше датування дозволяють встановити також мідні монети царських часів, знайдені Д. Лебедєвим, перші з яких відносяться до середини XVIII ст.

Визначення датування виробництва посуду другою половиною XVIII ст. дозволяє дійти висновку, що Зориківка була заснована дещо раніше від перших письмових знахідок про неї. Поселення вірогідно, входило до складу Острогозького полку Слобідської України, землі якого простягалися на території нинішнього Міловського району.

Попри близькість до Росії, жодних зовнішніх впливів на процес виробництва глиняного посуду не зафіксовано.

Ще одним зосередженням українського за технічними характеристиками керамічного посуду стало урочище Лучки, розташоване на території Кременського лісо-мисливського господарства. Територія місцезнаходження представляє собою велику галявину площею до 3000 м², оточену сосновими та листвяними деревами, посеред

якої і знаходиться згадане підвищення. Навколо пам'ятки значна кількість невеличких озер, які підпитуються струмками та талими водами.

Інформацію про виявлення фрагментів стінок керамічного посуду поблизу місця проведення санітарної вирубки лісу, було отримано від представників Кременського лісо-мисливського господарства (лісник Григорій Олександрович Лукашев) (Теліженко&Іваницький, 2020, с. 45).

Об'єкт був досліджений С. Теліженком та В. Іваницьким у 2018 р., коли лісники у черговий раз звернулися до археолога після того, як у Лучці було знайдено три ями та сліди підкопів мародерів. Борт однієї із стихійних копанок було зачищено, в результаті чого зафіксовано потужний гумусований шар піску, насичений фрагментами гончарного білоглиняного посуду.

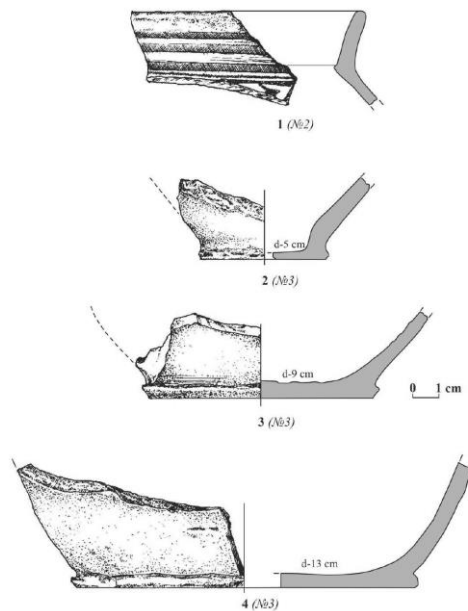

Рис. 4. Зразки кераміки, зібрані С. Теліженком в урочищі Лучка в 2019 р. (Теліженко&Іваницький, 2020, с. 285).

Знахідки були оглянуті науковими співробітниками ІА НАН України Л. Чміль та Л. Мироненко, які і надали вичерпну інформацію про тип посуду та його морфологію.

На основі їх експертної оцінки, дослідник дійшов до висновків, що керамічні вироби цього типу датуються XVIII ст. і є характерними для українських земель (Середнього і Нижнього Подніпров'я, Північне Лівобережжя, Слобожанщина та ін.) означеного часу. На думку С. Теліженка, судячи з площі поширення знахідок (до 200 м²), можна припускати, що у даній місцевості знаходилося одна або дві садиби. Слід зазначити, що на мапі 1863 р. („трюхверстовка Ф. Ф. Шуберта”) жодних

поселень в даній місцевості не позначено, що дає підстави стверджувати, що поселення (хутір?) припинило існування до часу складання мапи (Теліженко&Іваницький, 2020, с. 46).

Археологічні дослідження, які проводилися останні три десятиріччя у Луганській області показують, що ці техніки виготовлення керамічного посуду були поширені на усіх без виключення територіях, на яких розташовувалися козацькі поселення Слобідської України, або Кальміуської паланки Запорізької Січі. Зокрема, залишки української кераміки XVII–XVIII ст. були знайдені у різні роки С. А. Теліженком та О. В. Стадник з А. Й. Стадник поблизу села Підгірне, поселення Деркульське та села Макаров Яр, нинішніх Щастинського та Сорокінського районів, де у означений період знаходилися зимівники, пости та поселення запорізьких козаків. Детальне вивчення цих матеріалів, здійснене Н. Н. Каплун (2011), дозволило їй дійти до висновку, що представлені залишки кераміки зроблені відповідно до поширених у тодішній Україні технологій гончарства (с. 307).

Судячи зі звітів археологічних експедицій, які проводилися у різні роки, можна зробити висновок, що неформальним центром гончарного промислу Луганщини у XVII–XVIII ст. став запорозький зимівник Макара Безродного (нині – село Макарів Яр, до 2016 р. – с. Пархоменко). Поселення зберігало свою господарчу специфіку до першої половини XX ст. Про масштабність поширеного тут гончарства свідчать результати археологічної розвідки, яка проводилася у тодішньому селі Пархоменко, у листопаді 2008 р. співробітниками Луганського обласного краєзнавчого музею під керівництвом О. В. Стадник. Археологами було вивчено залишки великих горнів XVIII ст. у крейдяних відслоненнях, поблизу від місцевості, яке має назву „Білоусове джерело”. Об’єкти представляють собою глибокі рукотворні канали для випалу кераміки у вигляді глибоких отворів (Стадник&Стадник, 2009, арк. 4).

Розвинене гончарство було далеко не останньою господарчою галуззю, яку активно розвивало населення краю, починаючи з козацьких часів. Зокрема, у 2019 р., під час археологічних розкопок неолітичного поселення у Старобільську, учасники спільної археологічної експедиції Інституту Археології НАН України та ЛНУ ім. Тараса Шевченка випадково винайшли цікавий об’єкт, який вірогідно, може бути кустарною пічкою для виплавки металу.

Під час його дослідження, С. А. Теліженко дійшов таких висновків. Об’єкт, ймовірно, мав купол, який був зруйнований ще у давнину і перепалені фрагменти якого, завалилися усередину. Стінки пічки стрімкі, переходять у плаский і дуже щільний под, вкритий прошарком чорного деревного вугілля. Розміри споруди по лінії А-А1 – 0,7 м, по лінії В-В1 – 0,5 м. Заповнення, потужністю до 0,22 м, складалося з шару сірого попелу, в середній частині якого простежено лінзу вогнища червоно-помаранчевого кольору. У заповненні виявлено:

перегорілі до чорного кістки тварин (спочатку прийняли за фрагменти керамічних труб), металевий шлак, фрагмент сіроглиняної гончарної посудини, фрагменти пляшки зеленого скла, фрагмент білоглиняної гончарної посудини, вкритої зеленою поливою та кістяний округлий чотириотворний гудзик діаметром 1,6 см. Щелепи пічки не збереглися, вони розташовувалися в східній частині об'єкту.

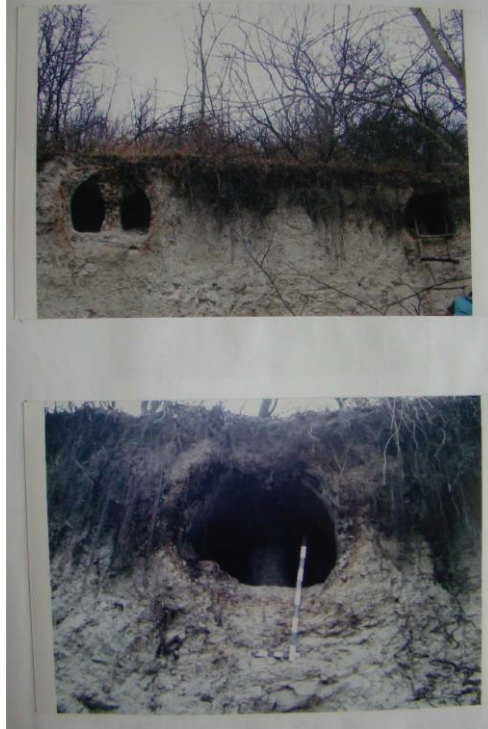

Рис. 5. Залишки гончарних горнів поблизу від села Макаров Яр Сорокінського району. Фото зроблене під час археологічної розвідки Луганського обласного краєзнавчого музею у 2008 р. (Стадник& Стадник, 2009, арк. 26).

Рис. 6. Залишки кустарної пічки для виплавляння металів, знайдені під час археологічних розкопок у Старобільську у 2019 р. Фото з (Теліженко&Іваницький, 2020, с. 272).

В південній частині печі з підбою у південному напрямку відходив повітродувний канал, який, через пізні перекопи, в плані погано простежувався. Стінки каналу положисті. Канал завдовжки до 1,2 м „заходив” у південний борт розкопу та робив вигін у північно-західному напрямку, де був простежений на довжину до 1,3 м. Ширина каналу від 0,15 до 0,25 м, він був заглиблений на 0,12 м. Заповнення повітродувного каналу складалося з попелу.

Споруда, судячи зі знахідки фрагментів металургійного шлаку, відноситься до так званої „рудні” – місця, в якому кустарним способом виплавлявся метал. Дату існування об’єкту встановити важко. З огляду на наявність вінця із зеленою поливою, споруда може датуватися в межах другої половини XVIII–XIX ст. Більш точну дату можливо встановити після отримання додаткових даних (Теліженко&Іваницький, 2020, с. 39).

Зазначимо, що залишки „рудні” у Старобільську – це далеко не єдині свідчення організації металургійного виробництва на території Луганської області у досліджуваний період. Вивчення подібних археологічних об’єктів в області проводилися ще у середині XX ст. Зокрема, у липні 1958 р. співробітниками Луганського державного краєзнавчого музею під керівництвом І. А. Йоффе, за участі учнів Попаснянської та Осинівської шкіл були проведені розкопки розвідувального характеру поблизу від села Осинового, нинішнього Новопсковського району, у місцевості, яка здавна називалася місцевими мешканцями як „Рудня”.

Судячи із звіту, розвідки почалися за два роки до її проведення. Так, під час огляду об’єкту заступником директора музею П. Ф. Богдановим у 1956 р. та працівниками музею Томарєвой та Йоффе у 1958 р. були зібрані шматки шлаку, залізної руди, а також були винайдені сліди залізоплавильного виробництва. Також було проведено опитування найстаріших мешканців села, які відзначали що у старовину (приблизно за 200 років до експедиції), на „Рудні” „плавили руду якісь черкеси”. Ці майстри жили у землянках, побудованих на узліссі місцевого „Медвежого лісу” (Йоффе, 1958, арк. 1–2).

На той час також збереглися свідчення про людей-копачів (можливо археологів), які приблизно у 80-х рр. XIX ст. „копали” ці об’єкти, які тоді мали назву – „ями” та „могили (кургани)”.

Учасниками експедиції 1958 р. був закладений розкоп 4 на 4 метри. Серед знахідок, археологи відзначали тонкостінний світлоглинний посуд, глиняні труби, пічку, гончарний глечик із кольоровим орнаментом, нанесений червоною фарбою. Також знаходилися залишки відходів виробництва: шлак, шматки залізної руди, вугілля, і землянка, яка, на думку вчених могла бути побудована у XV–XVII ст.

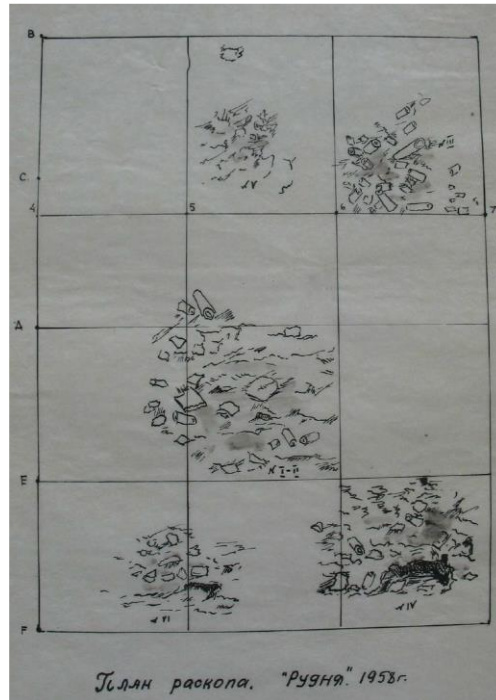

Рис. 7. План розкопу „Рудня”, поблизу с. Осинового Новопсковського району експедиції Луганського державного краєзнавчого музею 1958 р. (Йоффе, 1958, арк. 12).

Археологічні дослідження „Рудні” дозволили керівнику експедиції І. А. Йоффе дійти до наступних висновків: „При співставленні розповідей старожилів із знайденим археологічним, можна припустити, що це залишки залізоплавильного виробництва, які належали першим поселенцям краю, вірогідно XV–XVI, можливо начало XVII ст., судячи з устрою печей та кераміки. Оскільки у розповідях старих згадується термін – „черкеси”, можна припустити, що це були українські козаки – черкаси, які заселяли територію Дикого поля із Заходу” (Йоффе, 1958, арк. 5).

Ще одним вражаючим досягненням Луганщини на початку модерних часів стало сакральне каменерізне мистецтво. Серед об’єктів, які викликають особливе зацікавлення є комплекс старовинних надгробних пам’ятників села Шапарівка Білокуракинського району, вивчення яких почалося за ініціати́ви давнього партнера ЛНУ імені Тараса Шевченка – Відділу культури та туризму Білокуракинської селищної ради.

Ці пам’ятки розташовані на сучасному цвинтарі. Судячи із дат, представлених на могильних плитах, кладовище почало діяти приблизно з першої половини XIX ст.

Рис. 8. Зразок поховального каменю у с. Шапарівка Білокуракинського району (автор фото – директор Білокуракинського районного краєзнавчого музею О. Чайка)

Аналіз місцевості за мапою Шуберта показав, що тут у другій половині XIX ст. не існувало жодного офіційного цвинтаря. Разом із тим, на території поселення у 1854 р. був побудований дерев'яний православний молитовний дім святого Пантелемона, який вже відображений на ній. Можливо, що ці об'єкти у майбутньому стали частиною церковного погосту, який ще не „обріс” могилами внаслідок тодішньої молодості храму. Можливо також, поховання там вже і були, але їх кількість була недостатньою, щоб це місце можна було назвати цвинтарем.

Поселення, на території якого розташовані об'єкти у середині XIX ст. представляло державний хутір – козацький осередок, без місцевого управління. У другій половині XVIII ст., коли його вірогідно, було створено, воно входило до складу Слобідської України.

Цілком ймовірно, що при виробництві сакральних об'єктів використовувалася технологія, притаманна територіям, де відчувався дефіцит деревини, але були поширені земляні виходи каменю – піщанику, або інших порід.

На території, де розташований об'єкт, такі виходи досить поширені. Власне, на території Луганщини, практика вишкрябування (сакральних знаків на кам'яних преформах була поширена починаючи із бронзового віку.

Зокрема, археологічні дослідження С. Н. Санжарова курганів цієї епохи у 2006–2007 рр. поблизу Лисичанська завершилися, серед іншого,

винайденням антропоморфної стели із культовими знаками, які були притаманні „бронзовикам”.

Подібна практика була поширеною і у козацьку, православну епоху – тільки замість кіл та язичницьких знаків, давніми майстрами вишкрябувалися хрести та літери церковнослов'янської мови. Подібні об'єкти знаходяться також у археологічному музеї під відкритим небом на території ЛНУ імені Тараса Шевченка в Луганську. Могильні плити із схожою технологією вироблення, здається, зустрічаються у с. Осинове, Новопокровського району, Луганської області. Широко вони були також представлені і на території земель, що у XVIII ст. входили до складу паланок Запорізької Січі, а пізніше – до складу Чорноморського козацького війська. Зокрема, досить важливим історичним об'єктом є могильний комплекс поблизу села Усатове (пос. Куяльник).

Вірогідно, розглядаючи давні шапарівські кам'яні надгробки, ми маємо справу із відголоском козацької традиції, у XIX ст. досить поширеною на території Слобідських, Низових полків, а також на козацьких територіях Великого Війська Донського.

Отже, наявність різнопланових археологічних знахідок: керамічних виробів, кустарних металургійних печей, кам'яних надгробків до могил, нижня межа датування яких приходить на XVII–XVIII ст., на наш погляд, свідчить про існування достатньо розвиненої матеріальної культури, пов'язаної із побутом та господарчим устроєм українських переселенців козацької доби на Луганщині. Попри існуюче сьогодні упередження про те, що динамічний розвиток цього краю починається тільки з початком активного освоєння території тільки наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Російською імперією, можна стверджувати що і навіть перед його початком, значна частина „Дикого поля” не поступалася у своєму розвитку іншим регіонам, як України, так і Росії, віддаленим від неспокійного сусідства із Ногайською ордою.

Список використаної літератури

1. Иоффе И. А. Отчет об археологических раскопках в Новопсковском районе в 1958 году, проведенных Луганским краеведческим музеем. 1958/46; Материалы археологических экспедиций и списки памятников объектов, носящих имена знатных людей. *НА ІА НАНУ (Науковий архів Інституту археології НАН України)*. Ф. Р. 2426. Оп. 1. Спр. 1. 102 арк. **2. Каплун Н. Н.** Новые данные о поселениях казачества второй половины XVII – начала XVIII веков на территории Луганской области. *Археологические записки*. Ростов-на-Дону: Донское археологическое общество, 2011. Вып. 7. С. 303–308. **3. Ключнев М.** Исследования крепости-поселения XVII–XVIII вв. у с. Нижнетеплое Луганской области. *Дослідження археологічних пам'яток доби українського козацтва*. Київ, 1994. Вип. 3. С. 42–45. **4. Ключнев М. Н., Ключнева И. Н.** Отчет об исследованиях многослойного средневекового

поселения у с. Нижнетеплое Станично-Луганского района Луганской области в 1998 г. *НА ІА НАНУ*. Ф.е. 1998/112. **5. Святитель Филарет** (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2 т. Х. : Издательство „Харьковский частный музей городской усадьбы”, 2011. Т. 2. 440 с. **6. Стадник О. В.**, Стадник А. И. Отчет о разведках Луганского обласного краеведческого музея в Краснодонском районе Луганской области в 2008 году. Луганск. 2009. *НА ІА НАНУ*. Ф. е. 29569. 2008/74. **7. Степанов В.** Лимаревский конный завод 1822 г. Б. в., 2017. URL: <https://proza.ru/2018/01/11/1743>. **8. Теліженко С. А.**, Пробийголова О. С. Нові пам'ятки епохи мезоліту-середньовіччя на Луганщині. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. 2009. № 9. С. 103–136. **9. Теліженко С. А.**, Іваницький В. Р. Звіт про проведення розвідок та наукових археологічних досліджень на території Луганської області у 2019 р. (сmt. Біловодськ та Біловодський район, Міловський район, м. Старобільськ та Старобільський район, сmt. Новопсков та Новопсковський район, м. Лисичанськ, Попаснянський район, Кременський район). К. : Науковий архів ІА НАН України, 2020. 370 с. **10. Теліженко С. А.** Обстеження пам'яток Північно-східної частини Луганщини. *Археологічні дослідження в Україні 2019*. К. : ІА НАН України, 2020. С. 143–145. **11. Теліженко С.**, Іваницький В. Роботи на території Кременського і Попаснянського районів в Луганщині та в межах Лисичанська і Северодонецька. *Археологічні дослідження в Україні 2019*. К. : ІА НАН України, 2020. С. 139–143.

References

1. Ioffe, I. A. (1958). Otchet ob arheologicheskikh raskopkakh v Novopskovskom rajone v 1958 godu, provedennykh Luganskim kraevedcheskim muzeem. 1958/46; Materialy arheologicheskikh ekspeditsij i spiski pamyatnikov ob"ektov, nosyashchih imena znatnykh lyudej [Report on archaeological excavations in the Novopskovskiy region in 1958, carried out by the Lugansk Museum of Local Lore. 1958/46; Materials of archaeological expeditions and lists of monuments of objects bearing the names of noble people]. *НА ІА НАНУ (Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy) – НА ІА НАНУ (Scientific Archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine)*. F. R. 2426. Op. 1. Spr. 1. 102 ark. [in Russian]. **2. Kaplun, N. N.** (2011). Novye dannye o poseleniyah kazachestva vtoroj poloviny XVII – nachala XVIII vekov na territorii Luganskoj oblasti [New data on the settlements of the Cossacks of the second half of the 17th – early 18th centuries on the territory of the Luhansk region]. *Arheologicheskie zapiski – Archaeological notes*, 7, 303-308. Rostov-na-Donu: Donskoe arheologicheskoe obshchestvo [in Russian]. **3. Klyuchnev, M.** (1994). Issledovaniya kreposti-poseleniya XVII–XVIII vv. u s. Nizhneteploe Luganskoj oblasti [Research of the fortress-settlement of the 17th – 18th

centuries at s. Nizhneteploe Luhansk region]. *Doslidzhennia arkheolohichnykh pamiatok doby ukrainskoho kozatstva – Research of archeological monuments of the Ukrainian Cossacks*, 3, 42-45 [in Russian].

4. Klyuchnev, M. N., & Klyuchneva, I. N. Otchet ob issledovaniyah mnogoslojnogo srednevekovogo poseleniya u s. Nizhneteploe Stanichno-Luganskogo rajona Luganskoj oblasti v 1998 g. [Report on the research of a multi-layered medieval settlement near the village. Nizhneteploe Stanichno-Luhansk district of Luhansk region in 1998]. *NA IA NANU – ON IA NASU*. F.e. 1998/112 [in Russian].

5. Svyatitel' Filaret (D. G. Gumilevskij). (2011). Istoriko-statisticheskoe opisanie Har'kovskoj eparhii: v 2 t. [Historical and statistical description of the Kharkov diocese: in 2 v.]. (Vol. 2). H.: Izdatel'stvo „Har'kovskij chastnyj muzej gorodskoj usad'by” [in Russian].

6. Stadnik, O. V., & Stadnik A. I. Otchet o razvedkah Luganskogo oblasnogo kraevedcheskogo muzeya v Krasnodonskom rajone Luganskoj oblasti v 2008 godu [Report on the exploration of the Lugansk regional museum of local lore in the Krasnodon district of the Lugansk region in 2008]. *NA IA NANU – ON IA NASU*. F. e. 29569. 2008/74. Lugansk [in Russian].

7. Stepanov, V. (2017). Limarevskij konnyj zavod 1822 g. [Limarevsky stud farm 1822]. B. v. Retrieved from <https://proza.ru/2018/01/11/1743> [in Russian].

8. Telizhenko, S. A., & Probyholova, O. S. (2009). Novi pamiatky epokhy mezolitu-serednovichchia na Luhanshchyni [New memorials of the Mesolithic-middle period in Luhansk region]. *Materialy ta doslidzhennia z arkheolohii Skhidnoi Ukrainy – Materials and research on the archeology of Eastern Ukraine*, 9, 103-136 [in Ukrainian].

9. Telizhenko, S. A., & Ivanytskyi, V. R. (2020). Zvit pro provedennia rozvidok ta naukovykh arkheolohichnykh doslidzhen na terytorii Luhanskoi oblasti u 2019 r. (smt. Bilovodsk ta Bilovodskiyi raion, Milovskiyi raion, m. Starobilsk ta Starobilskiyi raion, smt. Novopskov ta Novopskovskiyi raion, m. Lysychansk, Popasnianskiy raion, Kreminskiy raion) [Report on exploration and scientific archaeological research in the Luhansk region in 2019 (Belovodsk and Belovodsky district, Milovsky district, Starobilsk and Starobilsky district, Novopskov and Novopskovsky district, Lysychansk, Popasnyansky district, Kreminsky district)]. K.: Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrainy [in Ukrainian].

10. Telizhenko, S. A. (2020). Obstezhennia pamiatok Pivnichno-skhidnoi chastyny Luhanshchyny [Survey of monuments of the North-Eastern part of Luhansk region]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2019 – Archaeological research in Ukraine 2019*. (pp. 143-145). K.: IA NAN Ukrainy [in Ukrainian].

11. Telizhenko, S., & Ivanytskyi, V. (2020). Roboty na terytorii Kreminskoho i Popasnianskoho raioniv v Luhanshchyni ta v mezhakh Lysychanska i Sievierodonetska [Works on the territory of Kreminsky and Popasnyansky districts in Luhansk region and within Lysychansk and Severodonetsk]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini – Archaeological research in Ukraine 2019*. (pp. 139-143). K.: IA NAN Ukrainy [in Ukrainian].

**Набока О. В., Алексеева М. О., Лебедев Д. В., Овчаренко А. В.
Археологічні дослідження побутового та господарчого життя
українського населення Луганщини у XVII–XVIII ст.**

У статті комплексно розглядаються особливості організації побутового та господарчого життя українського населення Луганського краю у XVII–XVIII ст. Основою для висвітлення тих чи інших аспектів обраної теми стали матеріали археологічних експедицій, які проводилися на Луганщині у другій половині XX – на початку XXI ст. Відзначається, що ця тема досить слабо відображена у наукових працях українських науковців. Серед небагатьох розвідок у цьому напрямку, найбільш цінними при проведенні дослідження стали праці Н. Н. Каплун, О. В. Стаднік та А. І. Стаднік. Також у підготовці статті автори спиралися на експертні оцінки наукових співробітників Інституту археології НАН України С. А. Теліженко, Л. Чміль, Л. Мироненко. Метою статті є висвітлення побуту та господарського життя українського населення у період активного освоєння луганського краю, тобто у XVII–XVIII ст.

Внаслідок проведеного дослідження, автори дійшли наступних висновків. Наявність різнопланових археологічних знахідок: керамічних виробів, кустарних металургійних печей, кам'яних надгробків до могил, нижня межа датування яких приходить на XVII–XVIII ст., на наш погляд, свідчить про існування достатньо розвиненої матеріальної культури, пов'язаної із побутом та господарчим устроєм українських переселенців козацької доби на Луганщині. Попри існуюче сьогодні упередження про те, що динамічний розвиток цього краю починається тільки з початком активного освоєння території наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Російською імперією, можна стверджувати що і навіть перед його початком, значна частина „Дикого поля” не поступалася у своєму розвитку іншим регіонам, як України, так і Росії, віддаленим від неспокійного сусідства із Ногайською ордою.

Ключові слова: Луганщина, кераміка, археологічні знахідки, українське населення, ливарне виробництво, надгробні пам'ятки.

**Набока А. В., Алексеева М. А., Лебедев Д. В., Овчаренко А. В.
Археологические исследования бытовой и хозяйственной жизни
украинского населения Луганщины в XVII–XVIII вв.**

В статье комплексно рассматриваются особенности организации бытовой и хозяйственной жизни украинского населения Луганского края в XVII–XVIII вв. Основой для освещения тех или иных аспектов темы стали материалы археологических экспедиций, которые проводились на Луганщине во второй половине XX – начале XXI вв. Отмечается, что эта тема достаточно слабо отражена в научных трудах украинских ученых. Среди немногих исследований в этом направлении, наиболее ценными при проведении исследования стали труды Н. Н. Каплун, А. В. Стадник и А. И. Стадник. Также в подготовке статьи авторы опирались на

экспертные оценки научных сотрудников Института археологии НАН Украины С. А. Телиженко, Л. Чмиль, Л. Мироненко. Целью статьи является освещение быта и хозяйственной жизни украинского населения в период активного освоения луганского края, то есть в XVII–XVIII вв.

Вследствие проведенного исследования, авторы пришли к следующим выводам. Наличие разноплановых археологических находок: керамических изделий, кустарных металлургических печей, каменных надгробий к могилам, нижняя граница датировки которых приходится на XVII–XVIII вв., на наш взгляд, свидетельствуют о существовании достаточно развитой материальной культуры, связанной с бытом и хозяйственным устройством украинских переселенцев казачьего периода на Луганщине. Несмотря на существующее сегодня предубеждение о том, что динамичное развитие этого края начинается только с началом активного освоения территории в конце XVIII – начале XIX вв. Российской империей, можно утверждать, что и перед его началом, значительная часть „Дикого поля” не уступала в своем развитии другим регионам, как Украины, так и России, удаленным от беспокойного соседства с Ногайской ордой.

Ключевые слова: Луганская область, керамика, археологические находки, украинское население, литейное производство, надгробные памятники.

**Naboka O. V., Alekseeva M. O., Lebedev D. V., Ovcharenko A. V.
Archaeological investigations of subsistence and household life of
Ukrainian population of Luhansk region in XVII–XVIII centuries**

This article examines in a complex way the peculiarities of organization of everyday and household life of the Ukrainian population of the Luhansk region in the XVII–XVIII centuries. The basis for the study of those or other aspects of this topic were materials of archaeological expeditions that were carried out in Luhansk region in the second half of the twentieth – early twenty-first century. It is noted that this topic is poorly covered in the works of Ukrainian academics. Among the few studies in this area, the works of N. N. Kaplun, O. V. Stadnik and A. I. Stadnik were the most valuable for the research. Also in the preparation of the article the author relied on the expert estimates of scientific collaborators of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine S. A. Telizhenko, L. Chmiel, L. Mironenko. The aim of the article is to outline the way of life and economic life of the Ukrainian population during the active development of the Luhansk region – that is in the XVII–XVIII centuries.

As a result of the conducted research, the authors reached the following conclusions. The presence of diverse archaeological artifacts: ceramic works, artisanal metallurgical furnaces, stone tombstones, the lower boundary of the dating of which falls on the XVII–XVIII centuries, In our view, indicates the existence of sufficiently developed material culture

associated with the way of life and household utilities of Ukrainian settlers of the Cossack era in the Luhansk region. Today's assumption that the dynamic development of this region began only at the beginning of active development of the territory at the beginning of the XVIII century – the beginning of the XIX century. Russian Empire, it can be argued that even before its beginning, a significant part of the „Wild Field” did not yield in its development to other regions, both Ukraine and Russia, distant from the restless relations with the Nogai horde.

Keywords: Luhansk region, ceramics, archaeological finds, Ukrainian population, livery production, tombstones.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2021 р.

Прийнято до друку 13.04.2021 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.